

3. Гофман Л.Я. Политическая психология / Гофман Л.Я., Шестопад Е.Б. - Ростов-на-Дону: Издательство «Фенікс», 1996. – 448 с.
4. Ионин Л. Массы и власть / Ионин Л. – М.: Прогресс, 1989. – 283 с.
5. Ларошфуко Ф. де. Максимумы и моральные размышления / Ларошфуко Ф. де. – М.: Прогресс, 1990. – 381 с. – (Суждения и афоризмы)
6. Лебон Г. Психология народов и масс / Лебон Г. – СПб. Основы, 1896. – 511 с.
7. Ольшанский Д. Политическая психология / Ольшанский Д. – СПб.: Питер, 2002. – 576 с.
8. Остапенко М.А. Політичний плюралізм: нестабільність демократії та науки соціальної рівноваги: монографія / М.А. Остапенко: Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. – К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2013. – 350 с.
9. Политическая психология: учебное пособие для вузов / Под общей ред. А.А. Деркача, В.И. Исукова, Л.Г. Лаптева – М.: Академический Проект, Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 858 с.
10. Райгородский Д.Я. Психология и психоанализ власти: Хрестоматія : в 2 т. / Райгородский Д.Я. – Самара: Издательский дом «БАХРАХ», 1999. – Т2. – 576 с.
11. Ребкало В.А. Практична політологія: навч. посібник / Ребкало В.А., Бебик В.М., Пойченко А.М. – К.: Вид-во УАДУ, 1998. – 140 с.
12. Халипов В.Ф. Энциклопедия власти / Халипов В.Ф. - М.: Академический Проект : Культура, 2005. – 1056 с.
13. Цуладзе А.М. Политические манипуляции, или Покорение толпы / Цуладзе А.М. – М.: Книжный дом «Университет», 1999. – 144 с.

***Головатый Н. Ф. Массовое стихийное поведение в зеркале современной политической психологии: анатомия явления***

*Массовое стихийное поведение людей является сложным социальным, психологическим феноменом. Появление, развитие, окончание массовых акций имеет свою логику. О ней и идет речь в данном материале украинского политолога.*

***Ключевые слова:*** общество, власть, политическая психология, массовое поведение.

***Holovaty N. Natural mass behaviour in the mirror of modern political psychology: anatomy of the phenomenon***

*Spontaneous mass people's behavior is a complex social, psychological phenomenon. The emergence, development and ending of mass actions has its own logic. This is what the material of a Ukrainian political scientist deals with.*

***Keywords:*** society, the government, political psychology, mass behavior.

УДК 336.225.3-058.13(477)

***Горбатенко Володимир Павлович,***  
*доктор політичних наук, професор, заступник директора*  
*Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України*

**УМОВИ І ПЕРСПЕКТИВИ  
ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

*Проаналізовано стан і можливості розвитку громадянського суспільства в Україні. Показано основні напрями формування і зміцнення його інституціональної структури та механізми взаємодії з державою. Доведено, що майбутнє громадянського суспільства пов'язане з розвитком громадських організацій, які поступово перебиратимуть на себе функції держави.*

**Ключові слова:** громадянське суспільство, посттоталітарна держава, громадські організації, самоорганізація, псевдогромадянське суспільство.

Оцінюючи громадянське суспільство в нашій пострадянській реальності, варто відзначити, що на сьогодні в соціально-гуманітарній сфері мабуть є чи не найбільше дисертаційних робіт, які так чи інакше його аналізують. З одного боку, це говорить про значення громадянського суспільства для нашого сьогодення і особливо для майбутнього. А з іншого боку ми стаємо свідками перетворення цього поняття на своєрідний симулякр (за термінологією Ж. Бодріяра), оскільки ми маємо надто незначні досягнення як у сенсі його розуміння, так і практичної реалізації. Зрештою, це й не дивно, оскільки громадянське суспільство є ідеалом, який цілковито поки що не вдалося втілити в жодній країні світу. Головними перешкодами цьому є: зневажливе ставлення громадян до законів, а також домінанта державного начала над особистісним.

У процесі осмислення еволюції громадянського суспільства сформувалися два полярно протилежні підходи.

Характерними ознаками тоталітарно-авторитарного розуміння громадянського суспільства є:

1) етатизм, тобто поширення повноважень держави на всі без винятку сфери життя;  
2) зведення сфери громадянських відносин до мінімально можливих розмірів, коли відбувається своєрідна «абсорбація» громадянського суспільства державою. Інститути громадянського суспільства підмінюються підконтрольними їй «квазіінститутами» (наприклад, гітлерюгенд, Союз німецьких жінок – у фашистській Німеччині, жовтенята, піонерська організація - у СРСР).

3) існування не одержавлених структур громадянського суспільства в латентних формах. Втім, ці структури не можуть вирішально впливати на розвиток громадянського суспільства. Тут варто навести вислів відомого українського дисидента генерала Петра Григоренка, який, зокрема, зазначив: «У підпіллі народжуються тільки щурі. Громадяни народжуються у відкритій політичній боротьбі».

Демократичне розуміння громадянського суспільства означає: вільний розвиток індивідуального та колективного життя, навички колективних дій; наявність децентралізованої державної влади і місцевого самоврядування; ринкова економіка з властивою їй багатоманітністю форм власності; множинність незалежних політичних сил і партій; недирижовано сформована громадська думка; рівень поінформованості населення (знання законів, правил, соціально значущих рішень; мобільність населення (здатність до мобілізації у короткі проміжки часу); можливість забезпечення справжнього, реального життя, на відміну від держави, яка є сферою умовного, формального життя.

Класичні погляди на громадянське суспільство і його демократичне розуміння підготували сучасне визначення цього феномену. Громадянське суспільство — це суспільство рівноправних громадян із високим рівнем економічних, соціальних, політичних, культурних і моральних ознак, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради спільного блага, утворює розвинуті політико-правові відносини

У посттоталітарних державах ідея громадянського суспільства з її акцентом на ліберальному принципі відповідальності кожного за вирішення проблем власного соціального життя виявляється неприйнятною. Нові квазідемократичні режими є схожими на тоталітарні у частині застосування владного силового примусу і не схожими у частині виконання своїх патерналістських зобов'язань. Необхідність боротьби проти сваволі влади стимулює виникнення стихійних громадських об'єднань, які можна розглядати лише як зародки майбутніх інститутів громадянського суспільства. Перспективи розвитку громадянського суспільства в посттоталітарних державах пов'язані із здатністю нових можновладців до сприйняття і використання ліберальних політичних цінностей; з

розширенням прав різноманітних громадських об'єднань; із залученням громадських організацій до процесу прийняття політичних рішень.

У громадянському суспільстві, яке лише починає формуватися в Україні, химерно переплітаються авторитарні й демократичні властивості та ознаки. Його перехідний характер особливо виразно постає в незахищеності від втручання держави і політичної влади у життя і діяльність громадян. Для створення розвиненого громадянського суспільства, поряд з такими чинниками як відсутність активності, самостійності, ініціативи, не вистачає юридичної грамотності населення і підтримки з боку держави.

За майновими та психологічними ознаками лише 17,6% жителів України на сьогодні можна вважати представниками середнього класу. Якщо ж розглядати середній клас не лише з економічного погляду, а й як основного рушія демократичних перетворень у країні, тоді до середнього класу в Україні можна зарахувати лише 2,6% громадян. Нерозвиненість українського меценатства пов'язана якраз із несформованістю середнього класу. За статистикою, в США, де кошти від пожертвувань становлять 60% від обсягу валового продукту, благодійністю займається кожен третій представник середнього класу. Досить низькими є й витрати громадських організацій в Україні, які складають менше 1% від ВВП.

За даними Інституту соціології НАН України, лише 17% українських громадян є членами громадських організацій, з них лише 2% активних. 52% українців не довіряють громадським організаціям. В Україні переважає протестний характер громадських об'єднань, який викликаний насамперед діями влади. На сьогодні в країні нараховується більше 100 профспілок, багато з яких практично не діють. Їхня бездіяльність підриває довіру людей до цього інституту загалом. Внаслідок надмірного захоплення «партійним будівництвом» відбувся відтік і так нечисленної української еліти з громадянського суспільства в політику. Зокрема, перетворення Народного Руху України в політичну партію привело до негативних наслідків – з масового утворення він трансформувався в одне з атомістичних утворень.

Зазначені вище характеристики спричинили відповідну якість українського суспільства, що означає: роз'єднаність в етнокультурному, політичному, соціальному сенсі, а також за ідентичністю; тотальну недовіру, причому не тільки суспільства до держави, а й людей між собою; розчарування в можливостях політики суспільство, особливо після невдач Помаранчевої революції; безвідповідальність на всіх рівнях соціальної ієрархії: амбівалентність, тобто одночасне прагнення до полярно протилежних речей (демократії та сильної руки; Союзу з Росією та з Європою); низький рівень забезпечення незалежності ЗМІ; неналежний рівень освітньо-просвітницької діяльності, спрямованої на розвиток громадянської активності.

Позитивним є те, що влада поступово, під тиском європейських стандартів включається у процес формування громадянського суспільства. Свідченням цього є, зокрема, Указ Президента України № 342 від 25 червня 2013 року «Про план заходів щодо реалізації у 2013 році Стратегії державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні». Найголовніше, що цим указом створено прецедент відповідальності конкретних владних структур за розвиток громадянського суспільства. Хоча перебільшувати роль подібних декларацій не варто, оскільки громадянське суспільство не будується за циркуляром згори. Необхідно дати йому можливість розвиватися знизу. Або воно саме її буде шукати, як це доводять останні події, пов'язані з феноменом Майдану.

Питання конструктивної участі держави в побудові громадянського суспільства є, звичайно, актуальним. Воно пов'язане з відсутністю належної споживацької культури, традицій поведінки з капіталом, пріоритетності загальнодержавного інтересу перед корпоративними інтересами. Однак якою є міра, засоби і суб'єкти цього втручання? Це питання ще чекає своєї відповіді.

Поняття «громадянське суспільство» не знайшло свого закріплення в чинній Конституції України. Хоча в її проекті (у редакції від 1 липня 1992 року) третій розділ називався «Громадянське суспільство і держава». У зазначеному проекті встановлювалося

досить демократичне положення: «Держава підпорядковується громадянському суспільству і спрямовує свою діяльність на забезпечення рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості». Можливо, у новому проекті Конституції слід повернутися до цього формулювання.

Для повноцінної життєдіяльності громадянського суспільства і налагодження його взаємодії з державою сьогодні необхідно виконати 3 основні умови: створення його розгалуженої інституціональної інфраструктури; розвиток самоорганізаційного потенціалу громад; законодавче врегулювання відносин з державою. Виходячи з цих умов, спробуємо висловити деякі міркування щодо функціональних можливостей співпраці держави і громадянського суспільства.

Інституціалізоване громадянське суспільство – це розгалужена, багатоаспектна мережа різноманітних форм асоціативного життя, волевиявлення і формування громадської думки, забезпечених певною інфраструктурою й автономних стосовно держави. Натомість в Україні свободу громадянських дій населення неправомірно ототожнювали з ринковою свободою. Однак, як виявилось, для прискореного формування громадянського суспільства недостатньо його стихійного розвитку. Потрібен проект його формування. Не можна сказати, що зовсім немає таких проектів. Є, скажімо, розроблений Міністром проект Концепції взаємодії держави з громадянським суспільством. Однак цей документ занадто абстрактний, що значною мірою відображає дискурс у соціально гуманітарних науках. Там дуже багато йдеться про належне й не визначено реальні поетапні кроки реформування існуючих і створення нових інститутів громадянського суспільства. Що ж стосується форм взаємодії держави і громадянського суспільства, то вони виписані декларативно. Хоча саме існування цього документа вже є певним кроком уперед.

Реальна ситуація з розвитком інфраструктури громадянського суспільства полягає в наступному: на створення структур громадянського суспільства й на забезпечення діяльності тих, які виникають стихійно, не передбачені ніякі спеціальні засоби; громадські ради при органах влади мають номінальний характер; непрацюючим досі залишається один з основних механізмів реального здійснення народовладдя - включення членів територіальних громад у процес прийняття суспільно значущих рішень.

У останні роки ситуація з громадянським станом набула соціально небезпечних ознак. Під шумок багатослів'я, пов'язаного з нібито розбудовою громадянського суспільства, впливові олігархічні групи вже по суті побудували вигідне їм псевдогромадянське суспільство. Його основні характеристики:

- витіснення платними формами безкоштовних форм зайнятості дітей. Йдеться про спортивні школи, гуртки, клуби, катки, стадіони. Причому, як правило, на попередній базі, а не на новоствореній. Історичним злочином можна вважати знищення системи радянських профспілок, які відігравали значну роль в літньому оздоровленні дітей та відпочинку простих трудівників;

- формування структурованих і міцно зв'язаних з органами влади різних рівнів кримінальних структур. Останні використовують у своїй діяльності вбивства, викрадення, залякування, рейдерство, шантаж та інші методи;

- відчуження широких мас населення від держави, владних структур;

- налагодження каналів особистого збагачення державних чиновників;

- формування професійної армії юристів, які спеціалізуються на легалізації діяльності антиправових і антигромадянських структур.

Розвиток самоврядування для нашої країни означає розвиток демократії. Однак він заторможений з кількох основних причин: звуження простору свободи і самоврядних можливостей громадян через формування жорсткої вертикалі влади й відсутність децентралізації; збереження рецидивів етатистської культури верхів і низів; невідповідність фінансового забезпечення світовим стандартам, за якими 60 % виробленого на місцевому рівні сукупного доходу має там і залишатися, а не перерозподілятися через центр.

Однією з головних особливостей громадянського суспільства є конкретний і повсюдний вплив на розв'язання повсякденних проблем. На цей процес, поряд з підтримкою спонтанної динаміки, можна і необхідно впливати нормативно-правовими і державно-управлінськими засобами. До таких засобів, зокрема, відносяться наступні.

1. Цілеспрямована підготовка й підтримка лідерів громадськості. Без них осередки громадянського суспільства, як правило, не виникають. Такими потенційними лідерами на місцях можуть виступати представники інтелігенції (вчителі, лікарі, священнослужителі). До того ж, можна було б спеціально готувати відповідних фахівців на юридичних чи політологічних відділеннях університетів за спеціальностями: планування розвитку місцевих спільнот; місцеве управління; розвиток села і проблеми міста; освіта в місцевих спільнотах; економічний розвиток місцевих спільнот; робота з молоддю та особами похилого віку.

2. Дієвим механізмом розвитку громадянського суспільства можна вважати підтримку соціального партнерства, яке дозволяє поєднати зусилля держави, бізнесу та громадянських інститутів. У Європі сьогодні саме з цим пов'язаний безперервний процес реалізації адміністративних реформ. Особливо, що стосується залучення бізнесу і громадських структур до реалізації ініційованих державою проектів. У демократичних державах сьогодні серйозна увага приділяється і так званому неформальному соціальному партнерству, в рамках якого у нас, наприклад, може здійснюватись облік соціально небезпечних сімей, які є причиною пожеж, газових вибухів у квартирах, грабежів, зростання неблагонадійних дітей.

З погляду пріоритетності законодавчого врегулювання функціонування інститутів громадянського суспільства осередками його зміцнення можуть стати благодійні організації, фонди, товариства, меценатство і волонтерський рух. При цьому законодавець має враховувати, що подібні організації можуть слугувати засобом відмивання «брудних» грошей, оплотами маніпуляцій довірою людей. Відповідно, особливу увагу слід звертати на відкритість їхньої діяльності, чіткість норм і правил, покликаних регулювати діяльність у цій сфері.

Важливою умовою життєздатності інститутів громадянського суспільства є забезпечення їхньої фінансової стійкості. Це передбачає створення сприятливих податкових умов. Зокрема, варто було б надати можливість для фізичних осіб адресної виплати частини податків на розвиток інститутів громадянського суспільства із забезпеченням відповідної звітності.

У 2010 році було прийнято закон «Про соціальний діалог». Закон загалом позитивний, спрямований на досягнення спільних домовленостей працівників, роботодавців, органів місцевого самоврядування. Однак коло суб'єктів діалогу штучно звужене, важелі і можливості впливу є нерівними. Нормативного закріплення потребує порядок здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади. На сьогодні його замінили громадською експертизою діяльності органів виконавчої влади. Однак реально це нічого не дає, про що, зокрема, свідчить антикорупційна експертиза. Ми як були, так і залишаємось лідерами корупційних діянь серед країн перехідного типу. Поряд з названим, законодавчого регулювання потребують: статус і діяльність непідприємницьких організацій; облік і надання соціальних послуг, в тому числі правової допомоги, населенню; реальне забезпечення права на звернення кожного громадянина до органів державної влади; процедура реєстрації об'єднань громадян.

З усього сказаного можна зробити наступний висновок. Громадянське суспільство є незалежним настільки, наскільки держава є терпимою до такої незалежності. Сформувані основні напрями налагодження чіткої взаємодії влади й інститутів громадянського суспільства ми зможемо лише усвідомивши чим є громадянське суспільство не в теорії, а на практиці: недосяжним суспільним орієнтиром і своєрідною формою симуляції реальності, чи, може, зручною ширмою, за якою влада приховує свої істинні наміри? Про розвинене громадянське суспільство в нашій реальності можна буде говорити лише тоді, коли воно буде в змозі змінити характер функціонування влади, для якої стануть характерними:

легітимність; всезагальність застосування демократичних принципів; ефективність влади, що означає наскільки вона реально діє в інтересах людей і створює можливість для особистості самостійно формувати своє особисте життя і впливати на історичний розвиток своєї країни. Розвинене громадянське суспільство передбачає захищену з боку держави приватну власність, досконалі правовідносини, критичну масу самостійних, впевнених у своїх силах людей. Майбутнє громадянського суспільства пов'язане з розвитком громадських організацій, які поступово перебиратимуть на себе функції держави.

**Горбатенко В. П. Условия и перспективы жизнеспособности гражданского общества в Украине**

*Проанализировано состояние и возможности развития гражданского общества в Украине. Показаны основные направления формирования и укрепления его институциональной структуры и механизмы взаимодействия с государством. Доказано, что будущее гражданского общества связано с развитием общественных организаций, которые будут постепенно перебирать на себя функции государства.*

**Ключевые слова:** гражданское общество, посттоталитарное государство, общественные организации, самоорганизация, псевдогражданское общество.

**Gorbatenko V. Conditions and prospects for the vitality of civil society in Ukraine**

*Analysis of status and opportunities of civil society development in Ukraine. The basic directions of formation and consolidation of its institutional structures and mechanisms of cooperation with the State. It is proved that the future of civil society related to the development of social organizations that will gradually go through the functions of the State.*

**Keywords:** civil society, post totalitarian State, social organizations, self-organization, pseudo-civil society.

УДК 328.132.7

**Дем'яненко Борис Леонідович,**

*доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології,  
декан історичного факультету ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний  
педагогічний університет імені Григорія Сковороди»*

**ЕФЕКТИВНІСТЬ/ НЕЕФЕКТИВНІСТЬ ІНСТИТУТУ ПРЕЗИДЕНТСТВА  
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

*У статті досліджується ефективність/неефективність інституту президентства в сучасній Україні в контексті аналізу президентських каденцій Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенко й В. Януковича.*

**Ключові слова:** інститут президентства, президентські повноваження, президентська влада, президентська каденція.

Зі здобуттям Україною незалежності почався складний і суперечливий процес творення й розбудови інститутів національної державності. Серед нових владних структур одним із перших улітку 1991 р. постав інститут президентства. Відтоді статус, правове поле, повноваження й різні аспекти діяльності Президента України привертають пильну увагу науковців. Феномен президентської влади в Україні став предметом вивчення таких дослідників, як І. Батракова, В. Бевзенко, Д. Белов, О. Бойко, Ф. Бурчак, Ю. Бисага, В. Головатенко, М. Кармазіна, Т. Кіс, Л. Козловська, Н. Кононенко, І. Костицька, Л. Кривенко, А. Кудряченко, Б. Лазарев, В. Лемак, В. Мельниченко, О. Назаренко, Н. Плахотнюк, А. Романюк, Ю. Стасюк, С. Серьогіна, В. Туманова, В. Шатіло й ін. З'явилися дослідження на рівні кандидатських дисертацій С. Агафонова, І. Батракової, О. Волощук,